

téneti tanulmányaimmal), hogy 1994-ben a washingtoni ösztöndíjam ideje alatt azután megismerhessem James Mooney 1902-06 közötti terepmunka jegyzeteit, amelyek jelentős – mások által nem használt – forrásanyagot biztosítottak számomra. A Mooney által az oklahomai déli sájen indiánok között gyűjtött orális és vizuális dokumentumok vizsgálata után, még kinn Washingtonban érelődött meg bennem az a felismerés, hogy további kutatásra vonható anyagként meg kell ismernem azokat a sájenek által készített rajzokat, amelyeket számozott – vonalazott gazdasági főkönyvekbe rajzoltak az indián férfiak. Ezt a műtárgycsoportot az amerikai kutatás „ledger art”-nak nevezi, s ezekben a harci jeleneteket ábrázoló rajzokban számtalan pajzsábrázolás található, amelyeket összefüggésbe lehetett hozni a Mooney-féle szöveges és képi információkkal. Ennek a művészettörténeti aprómunkának köszönhetően sikerült angol nyelvű tanulmányokban olyan hangzatos nevű sájen varázslók és orvosok emberke életműveit (pajzsait és sátorfestéseit) azonosítanom és feldolgoznom, mint Sánta Bölénybika, Mindenhol Égett, Alacsony Homlok vagy Sárga Orr. A pajzsfestések kutatásának egyik konklúziója, hogy minden egyes kompozíció a sájenek által elképzelt szakrális univerzum egy-egy szeletét ábrázolja. Pontosabban fogalmazva: minden egyes pajzskészítő a szakrális univerzumnak csak azt a szegmensét ábrázolhatta, amelyre „jogosítványa volt” – azaz, csak olyan szellemi lényeket és spirituális entitásokat festhetett az általa készített pajzsokra, amelyekkel látomáskérő bójtölése során találkozott, s amelyektől varázserőt kapott élete hátralévő részére. A pajzsmásolat, amelyet több mint húsz évvel ezelőtt készítettem azért volt fontos számomra, mert a sájen szakrális világképnek az átlagosnál több elemét ábrázolja egyetlen felületen.

Azok a ceruzarajzok pedig, amelyeket az indiánok különböző füzetekbe készítettek a 19. század során, ma a síksági indián kultúra végtelen gazdagságú tárházát jelentik mind történeti, mind néprajzi, mind pedig művészettörténeti szempontból, csak ismerni kell hozzájuk a kulcsot.

Milyen üzenetértéke lehet napjainkban az indián kultúrának?

Mai, felpörgött világunkban, melyben az emberi értékek és a környezetünk értékei egyre inkább jelentőségüket veszítik, elsődleges fontosságú lehet az indiánok „minden rokonom” szemléletének. Úgy tartották, hogy a világban minden – élő és élettelen dolog egyaránt – rokoni viszonyban áll egymással, és az egyik sérülése vagy megsemmisülése kihatással lehet magára az emberi társadalomra is. Ennek a szemléletnek az újratanulása lehet a záloga az emberi faj és az emberi kultúra megmaradásának is.

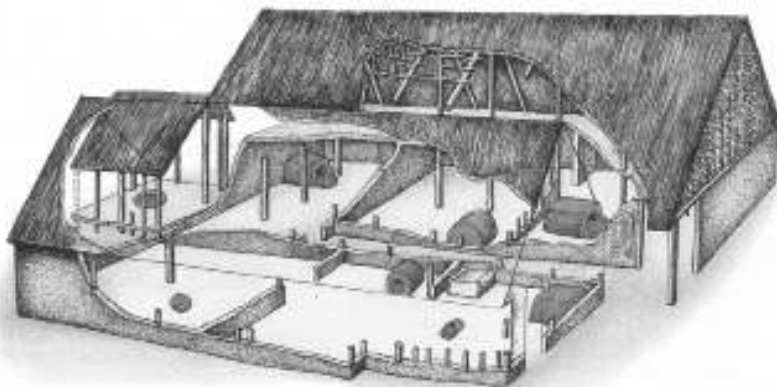
Benák Katalin

HÉTEZER ÉVES ROMOK A GORZSAI HALOM ALATT

A tűzvész váratlan, rendkívül heves és pusztító lehetett. A lángok között összerokadó falak, a lezuhanó tetők örökre betemették az egykori házak berendezését, felszerelését. Az emberek csupán a legföltettebb tárgyak és pusztá életük megmentésére gondolhattak. Így minden, ami nem lett a tűz martaléka, a téglává égett agyagfalak romjai alatt élte túl az elmúlt csaknem hétezer esztendő. A tűz-konzerválta tapasztott agyagfalakból kiégték a faoszlopok és a szőfónatok, s az üszkös falcsontok közel egy méter magasságban maradtak meg. A tapasztott agyagpadlójú szobákban boltozott kemencék, s ugyancsak agyaggal tapasztott asztalok, fapolicok, szövőszékek sorakoztak. A bedőlt falrönsök nagyméretű tárolóedények tucatjait, gondosan díszített, karcolt és festett agyagedények, köeszközök és csontszerszámok százait őrizték meg. A rendkívül aprólékos, kizárólag kis szerszámokkal végzett feltárás szinte négyzetcentiméterenként haladt előre. Nyomában egy csaknem hétezer évvel ezelőtti tragédia égett romokba rögzült pillanata tárult elő.

Ez a „pillanat” a 14-es szénizotóppal végzett radiokarbon kormeghatározás szerint az i. e. 5. évezred első felére, még pontosabban a település fennállásának kezdete és vége, az i. e. 4970 és 4590 közötti időszak közepére tehető. Ekkor a Tisza és mellékfolyói mentén egy, a Mezopotámia-, Anatólia-, Égei- és Földközi-tenger mellékén, valamint a Balkán területén honos kultúrkör legfőbb jellemzőivel rokon, annak legészakabbi megjelenési formája, a Tiszai kultúra népe élt. Nyelvüket, nevüket nem ismerjük, csak annyi bizonyos, hogy embertani arculatuk mediterrán és északi típusok keveredéséből alakult ki.

Egyszóval a Tisza-Maros szögében, Hódmezővásárhely határában levő gorzsai halom (korábban Földvár, Konstantin-, Keleti-, illetve Czukor major) egy olyan nép kultúrájának emlékeit rejti, melynek élete mintegy másfél-kétezer esztendővel megelőzte az első mezopotámiai és egyiptomi dinasztiák korát, a civilizáció, az írás megjelenését. Erre az időre a Közel-Keleten már lezajlott a „neolitikus forradalom” az i. e. 9. és 6. évezred között, s a nagy központokban, mint Ur, Uruk, Susa, Jarmo, Hacilar, Catal stb., rendkívül erős preurbánus fejlődés indult meg. Ez

A 2. sz. ház rekonstrukciója. (Rajz: Lacza M. – Dékány Á.)

A 3. helyiség romjai

a folyamat Mezopotámia területén a korai urbanizációhoz, azaz a városok kialakulásához vezetett. Ha nem is ezzel teljes összhangban, azonos módon, de mindenképp hasonló irányba haladt a Tisza-vidék fejlődése is a neolitikum virágkorában, bár a preurbánus szint csak csíráiban, kezdeményeiben fedezhető fel a fejlődés elemei között. Ez azonban kétségtelenül annyit jelent, hogy a Tisza-vidék újkőkori közösségei ebben az időben az akkori világ legfejlettebb, típusos társadalmával megközelítőleg összhangban fejlődtek.

A TELEPÜLÉS FELTÁRÁSA

Az egykori település a Tisza és a Maros mellékágainak mocsarai valamint kisebb vízfolyásai által körülvevett magaslaton terült el, mintegy 5 hektárnyi területen, a Kéró ér keleti partján. Természetesen ez a viszonylag nagy terület sosem volt egyszerre teljesen beépítve, hiszen itt voltak a karámok, a vetemények, legelők, és a szabadon maradt területen a közösség temetője is. A település alaprajza, szerkezete a kb. 300-350 évi fennállás alatt több ízben gyökeresen megváltozott (A-D települési fázisok). A házakat minden egyes időszakban mély települést-övező árokkal, partjain paliszád-fallal vették körül. A három – hat helyiségből álló házakat bonyolult fakonstrukciókkal, tapasztott-fonott agyagfalakkal építették fel, melyeket kívül-belül díszítettek, színesre festettek.

A gyakori tűzvészek s talán ellenséges támadások következtében is, a település házai nemegyszer teljesen elpusztultak. Az összedől, leégett házak elegyentett romjaira építették az új épületeket. Ez a művelet a település élete folyamán nem tudjuk hány ízben, de meglehetősen gyakran megismétlődött, s a rétegesen egymásra rakódó újabb- és újabb házroncsok a háromszáz év alatt több mint 2,5 méterrel növelték meg a domb magasságát. Az így keletkezett lakóhalmot nevezi a régészettudomány valóságos tárgyasult időskálát képeznek. Hasonló folyamatokat a Tisza-vidéktől északra és nyugatra már nem figyelhetünk meg, mivel a neolitikus tell-kultúrák, amelyek a gazdálkodási ágak egyensúlyán nyugvó komplex létfenntartási stratégián alapultak, nem terjedtek tovább a Tisza vonalánál. Ez, valamint kétségtelenül fejlett agrotechnikai ismereteik tették lehetővé a hosszú ideig való egyhelyben-lakást, amely a kizárólag állattartó, vagy csak az irtásos-égetéses földművelést ismerő közép-európai újkőkori közösségek számára még megoldhatatlan volt.

LELETEK ÉS EREDMÉNYEK

A csaknem két évtizeden át, 1978 és 1996 között folytatott feltárás során több százezer kerámiatöredék, kő- és csontszekély került elő, amelyek a vizsgálati minták (gabona és gyommagvak, állatcsontok, famaradványok, ételmaradványok stb.) sorozataival együtt elemzésre, feldolgozásra várnak. Már is kétségtelen, hogy cserekereskedelmük révén igen távoli területekkel (Dunántúl, Erdély, Dráva-Száva köze, Felvidék) álltak kapcsolatban. A Magyarországon, nagy felületen következetesen egyedül Gorzsán és a hozzá kapcsolódó ásatásokon alkalmazott úgynevezett finom-rétegtani szintkövetéses feltárási módszer eredményeként nem csak a korabeli társadalom és gazdaság, hanem az egykori környezet részletei is rekonstruálhatók lesznek.

Ennek az új ásatási módszernek köszönhetően Gorzsán már az első évben sikerült első ízben bebizonyítani, hogy a Tiszai kultúra embere nem földbe vájt putrikban, vagy legfeljebb a talajfelszínre állított nyeregvetős, csöszkunyó-szerű építményekben lakott – mint azt a régészet addig feltételezte –, hanem a már bemutatott, igen fejlett, több helyiséges, padlással és pincével egyaránt ellátott házakban élt. Ugyanúgy, mint Délkelet-európai és Közel-keleti kortársaik. Ugyancsak az aprólékos ásatási módszer nyomán vált világossá, hogy azok a temetkezések, melyeket a telleken korábban házak közötti, vagy a házakban levő elszórt, rendszertelen temetkezéseknek tartottak, valójában meghatározott időszakhoz tartozó, a település éppen nem beépített részén levő rendszerben eltemetett sírcsoportok voltak, a település közvetlen szomszédságában, de attól határozottan elkülönülve.

A gorzsai sírokból került elő a legkorábbi európai szövetmaradvány, melyet lenből és valószínűleg csalánból szőttek. Magyarország területén a legkorábbi rézészerek jelentős mennyiségű megjelenése ugyancsak a gorzsai temetkezésekhez köthető. Az ugyancsak szép számmal előkerült kultikus tárgyak, ember és állatplasztikák, a sírok gazdag leletanyaga és a házak kultikus sarkainak leletei az újkőkori ember szellemi világának megismeréséhez felbecsülhetetlen forrásanyagot jelentenek.

A település és az innen kirajzó rokon közösségek (Gorzsai csoport) legjellemzőbb lelete az ún. galléros edény. Bármi egyszerű forma is ez, abban az időben csak ezen a területen, a Gorzsai csoport településein volt használatban. Újkőkori elődeink kerámiakészletében különleges helyet foglalt el ez a tárgy. Gondosan vörösrre festették, és a meandrikus, bonyolultan bekarcolt mintáknak fehérre festett sávokkal adtak értelmet. A gazdag díszítésként ható motívumok rendszere a korabeli ember számára minden bizonnyal egyértelmű jelentéssel bírt. A több mezőre osztott edényfelületen ugyanis a jelkombinációk csak ritkán ismétlődnek meg azonos módon. Hogy milyen tartalmat hordoznak ezek a számunkra még megfejtetlen, az írás megjelenése előtti állapot láncszemét jelentő piktogramok, az újkőkori kutatásunk egyik fontos, megválaszolásra váró kérdése. Ezek megfejtése kulcs lehet a hétezer évvel ezelőtti ember életének, gondolkodásának pontosabb megismeréséhez.

dr. Horváth Ferenc régész

Állatplasztika a 2. sz. házból

Díszkerámia egy gorzsai sírból

Meandermintás tárolóedény